

Megértetni és inspirálni

Hogyan és miért szemléltetünk mi, rajztanárok

Inges Dorottya, Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Rajz-művészettörténet Tanszék

Absztrakt

Akadályozza-e a kreatív, önálló alkotást a rajzórán az, ha az órai alkotói feladat elmagyarázása mellett rögtön megoldásokat is mutatunk a tanulóknak? Van-e olyan szemléltetési mód, amely jobban támogatja a tanulók kreativitásának aktivizálódását? A feladatismeretésekhez milyen szemléltetési módszereket alkalmaznak ma a rajztanárok? Annak érdekében, hogy képet kapjak az alkotófeladat magyarázatához csatolt szemléltetési módszerekről és szokásokról, egy átfogóbb kutatás részeként, 2020-ban felmérést végeztem a rajzot tanítók körében, 220 gyakorló rajztanár részvételével. A szemléltetési szokásaikra irányuló kérdéseken túl megkérdeztem őket arról is, mik a tapasztalataik és mi a véleményük az ebben a munkavégzési stádiumban használt szemléltetési hasznosságáról. A vizsgálat nem csak a felmérésben részt vettek szemléltetési szokásait, módszereit és tapasztalatait térképezte fel, hanem olyan ismétlődő problémákra is rávilágított, amelyekkel ma a rajztanárok küzdenek.

1. Bevezetés

A téma iránt a tanítási gyakorlatom alatt kezdtem el érdeklődni. Ennek során azt figyeltem meg, hogy amikor az órát tartó rajztanár a kiadott alkotófeladathoz, mintegy segítségként, különféle megoldásokat mutatott be, a tanulók többsége saját koncepció kialakítása helyett egyszerűen lemásolta azt. (1, 2, 3. kép) Úgy vettem észre, hogy a tanulók a példákat nem inspirációként fogták fel.

Mikor utánanéztam, hogyan tudnám elkerülni ezt a jelenséget, nem találtam olyan szakirodalmat, amely a rajzóra szemléltetési módjairól, hatásairól, a feladatmegoldáshoz bemutatott példák alkalmazásáról tájékoztatott volna, olyat pedig végképp nem, amely a rajztanárok szemléltetési szokásait és tapasztalatait mutatta volna be. Ezért úgy döntöttem, megkérdezem erről magukat a rajztanárokat. Vizsgálódásom egy részét képezte még az is, hogy az alkotófeladat magyarázatához bemutatott példák milyen mértékben készítik a tanulókat másolásra. Másolás alatt a bemutatott példa szükséges részletetekbe menő utánzását

értem, amikor a feladat kritériumai jóval színesebb megoldási lehetőségeket engednének meg, a tanuló mégis ahhoz a pár megvalósításhoz ragaszkodik, amit magyarázat közben látott. A fokozott másolási kedvet, mintához való hűséget, a szakirodalom a felső tagozatos korosztályhoz köti (Löwenfeld & Brittain, 1964) (Kárpáti, 2020, old.: 15.), a szemléltetéssel való kapcsolata egyelőre felderítetlen a magyar rajztanításban.

Az információszerzéshez a kérdőíves felmérés módszerét választottam. A kérdőív a MROE levelezőlistájára és a Facebook két rajztanár-csoportjába került ki, végül a KSH adatai szerint a 2019/2020-as tanévben foglalkoztatott 2508 vizuális kultúrát tanító pedagógus (KIR-STAT) 9%-át értem el, szaktanári képesítésük szerint az országoshoz hasonló arányban. A válaszadók többsége (78%) a 10-14 éves korosztállyal foglalkozik, de meghaladta a 30%-ot az alsó tagozatosokat és gimnazistákat tanítók száma is. Egyes kitöltők több korosztályt is tanítanak. A kitöltők túlnyomórészt állami vagy egyházi fenntartású iskolákban dolgoznak.

1. kép. Tanári mintadarab

2. kép. Tanulói munka

3. kép. Tanulói munka

Feladat: Saját figura sziluettjének tervezése és szimmetrikus megjelenítése negatív kivágással. 4. osztály.

Forrás: Inges Dorottya, 2020

A szemléltetés helye a tanulói munkavégzés folyamatában

1. ábra: Szemléltetéshez az adott munkafázist preferáló rajztanárok százalékos aránya (többet is be lehetett jelölni)
 Forrás: Inges Dorottya 2021

A pályán eltöltött idő rendkívül változatos volt, gyakorlatilag minden oktatói korosztályt sikerült elérnem. A kérdőívvel tehát változatos korosztályú és változatos körülmények között tanító rajztanárok tapasztalatait sikerült összegyűjteni és összegezni. A következőkben a felmérésem eredményeit mutatom be.

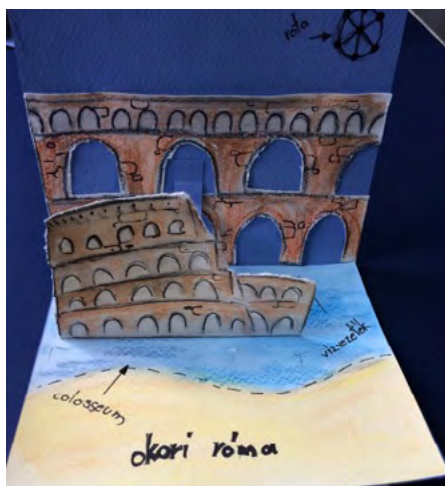
Instrukciós szemléltetés feladatismertetéskor saját készítésű mintadarabbal. Feladat: Kinyitható pop-up „képeslap” készítése ókori műemlékek megjelenítésével. 5. osztály.
 Forrás: Garay-Ludányi Krisztina 2018.

4. kép. Tanári mintadarab

2. A szemléltetés helye a tanulói munkavégzés folyamatában

Fontosnak tartottam megismerni, hogy a tanulói munkavégzés folyamatában mikor kerül sor a szemléltetésre, mert úgy gondolom, hogy a szemléltetés célja a különféle munkaszakaszokban más és más lehet. Az alábbi diagramon látható (1. ábra), hogy a megkérdezettek kiugró többsége (80%) a feladat ismertetésekor, vagy közvetlenül az után mutat be szemléltető példát a tanulóknak.

5. kép. Tanulói munka

Lényegesen kevesebb, de megközelítően azonos (27-26%) azoknak a száma, akik a feladat ismertetése előtt vagy a tanulói munkavégzés közben mutatnak be példákat, és kevesen (13%) vannak olyanok, akik a munkavégzés végén mutatják meg azt, hogy milyen megoldási lehetőségek lehetnek.

Az eredmények alapján kimondható, hogy *a rajzórán bevett gyakorlat az, hogy nem csak elmagyarázzuk a feladatot a tanulóknak, hanem példákat is mutatunk a megvalósításra.*

6. kép. Tanulói munkák

Ezt a szemléltetést **instrukciós szemléltetésnek** nevezem.

A felmérés idevágó további kérdéseire adott válaszokból kiderült, hogy az instrukciós szemléltetés olyan gyakorlat, amelyet a megkérdezett rajztanárok 98%-a alkalmaz, a kitöltők fele majdnem minden órai feladatnál (sűrűbben, mint 2-3 tanóránként). Az arra vonatkozó kérdésre, hogy hasznosnak tartják-e az instrukciós szemléltetést, a megkérdezett rajztanárok 90%-a igennel válaszolt.

7. kép. Tanári mintadarab

3. Érvek és ellenérvék az instrukciós szemléltetés kapcsán

3.1 Az instrukciós szemléltetés célja

Egy nyílt végű kérdésben arra kértem a válaszadókat, indokolják meg, miért alkalmazzák az instrukciós szemléltetést. A válaszokat érvekre bontottam és nyolc érvkategóriába soroltam, hogy megállapíthassam, az egyes érvkategóriák milyen arányban fordulnak elő. Azt is meg akartam figyelni, mennyire kerül elő a válaszokban a másolás, illetve annak elkerülése, valamint az a törekvés, hogy a szemléltetés használatát, jellegét a fejlesztési céloktól tegyék függővé. Az érvkategóriákat az összes válaszhoz viszonyított előfordulási arányuk szerint rangsoroltam, és az alábbi módon jellemeztem:

- **Megértetés (48%):** Azzal indokolják választásukat, hogy a szemléltetés egyfajta vizuális magyarázat a verbális mellé, tisztázza az elvárásokat, kevesebb lesz a hibás megoldás. (7,8,9, 10. kép)
- **Inspiráció (41,6%):** A szemléltetés azzal a céllal alkalmazzák, hogy a tanulók továbbgondolják azt, és motiválja őket a munkában.
- **Színesítés (8,1%):** Az ötlettár szélesítése, a megoldási lehetőségek körének tágítása céljából alkalmazzák a szemléltetést.

- **Elemzettetés (7,6%):** A szemléltetést az elemzési képességek fejlesztésére használják, valamint arra, hogy vitát kezdeményezzenek a szemléltetett alkotásról.
- **Időnyerés (5,6%):** Az ötödik érvkategóriába az instrukciós szemléltetés használatát az idő rövidségével indokolókat soroltam, akik a kevés óraszám miatt látják elengedhetetlennek, hogy a szemléltetés alkalmazásával a magyarázatot követően a tanuló hamar az alkotás fázisába léphessen.
- **Célfüggő (4,6%):** Attól függően támogatják, vagy tartják elkerülendőnek a szemléltetést, hogy mi a fejlesztési céljuk az adott feladattal. A másolás mechanizmusaira például technikát gyakoroltató feladatoknál kifejezetten építenek, más céloknál azonban inkább nem mutatnak szemléltetést az egyéni ötletek kialakulásának támogatása érdekében.
- **Életkorfüggő (2%):** A szemléltetést egy bizonyos korosztálynál tartják hasznosnak, a megjelölt korosztály azonban eltérő lehet.
- **Típusfüggő (1%):** A kérdőívben felsorolt szemléltetési típusok közül egyeseket előnyösnek, másokat kerülendőnek tart.

8. kép. Tanulói munka

9. kép. Tanulói munka

10. kép. Tanulói munka

Az érvkategóriákban leírtakon túl a válaszadók 12,7%-a jelölte meg általános problémaként az ötletlenséget: „a diákoknak maguktól nem jut eszükbe semmi, motiválatlanok”. Ez gyakran azzal a kiegészítéssel párosult, hogy a fantáziahiány egyre gyakoribb, a „mai gyerekekre” jellemzőbb, mint a korábbiakra.

9,6% indokolja a szemléltetés használatát a tanulók bátortalanságával, vagyis azzal, hogy a tanulók nem bíznak abban, hogy képesek megoldani a kiadott feladatot. A szemléltetés itt egyfajta bizonyítékként szolgál arra, hogy mások is képesek voltak a feladat megoldására, tehát az általában véve megoldható.

A válaszok 7,6%-ban merül fel az a meggyőződés, hogy a diákok egyedül a verbális instrukciók alapján egyszerűen nem értik meg a feladatot, szemléltetés nélkül nem lehet jó eredményeket elérni. Többen megemlítik, hogy tanítványaik mostanában egyre súlyosabb hallott szövegértési nehézségekkel küzdenek.

A másolás az instrukciós szemléltetés mellett érvelő válaszadók 15,7%-ánál kerül elő hátránnyként, vagy kerülendő mechanizmusként, azonban mindössze 4,6% említi,

hogy a szemléltetéssel járó másolási hajlamra nem a másolás egyszerű megtiltásával reagál, hanem a szemléltetés módját változtatja meg.

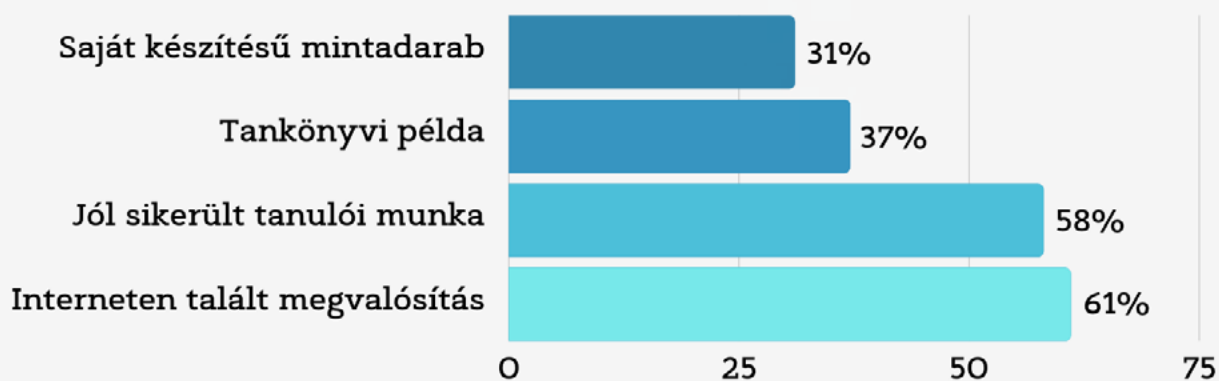
Világszerte elterjedt az a pedagógusi vélemény, hogy a kreativitást fejlesztő módszerek alkalmazásának egyik fő akadálya az időhiány és a túltelített tanterv. (Bereczki & Kárpáti, 2017, old.: 28) Nem lenne meglepő, ha a produktumok befejezésének érdekében tanáraink szeretnék valamiképpen meghosszabbítani a 45 perces órából az alkotásra jutó időt. A felmérésből azonban kiderült, hogy a válaszadóknak csak 5,6%-a alkalmazza kifejezetten időnyeresési céllal az instrukciós szemléltetést, míg csaknem fele a feladat megértetésére (48%) illetve a feladatmegoldáshoz inspirációként (41,6%) szemléltet. Ha a tanulói produktumokat helyezük középpontba, a megértetés és az inspiráció kategóriájának kiemelkedő gyakoriságát figyelembe véve kimondható, hogy a rajztanár egyik részről azért használ szemléltetést feladatismertetéskor, hogy jobb minőségű, a feladat instrukcióit betartó, az adott technikát megfelelő módon alkalmazó tanulói produktumok készüljenek, másik részről pedig a produktumok ötletgazdagságának növelése céljából.

3.2 Akik nem tartják hasznosnak az instrukciós szemléltetést

A hasznosságot kétségbevonók körét vizsgálva több érdekes megállapítást tehettem: E válaszadók négyötöde a véleménye dacára alkalmaz az óráin valamilyen gyakorisággal instrukciós szemléltetést, tehát *a negatív vélekedés nem jelent egyet a módszer elkerülésével*. Az, hogy egy adott kitöltő nem találta hasznosnak az instrukciós szemléltetést, nem mutatott összefüggést sem a pályán töltött éveinek számával, sem végzettségével, sem az általa tanított korosztályokkal, sem pedig más egyéb általam felmért faktorokkal.

Ezen kitöltők válasza arra a kérdésre, hogy miért nem találják hasznosnak az instrukciós szemléltetést, kivétel nélkül kifejezik, hogy a gyakorlat befolyásolja a tanulókat. Nagy részük a szemléltetés elkerülhetetlen következményeként nevezi meg a másolást, a kreativitás „blokkolódását”. Domináns álláspont ennél a csoportnál az, hogy a szemléltetés hatására a megoldások sablonossá válnak, a gondolkodásra készítés elvész. Ebből arra következtettem, hogy hasznosság megítélése a pedagógiai szemlélet függvénye lehet.

Adott szemléltetési formát előnyben részesítők aránya az összes kitöltőhöz képest

2. ábra. Az adott szemléltetési formát előnyben részesítők százalékos aránya (többet is meg lehetett jelölni)

Forrás: Inges Dorotya 2021

4. Az instrukciós szemléltetés típusai, formája, kedveltsége

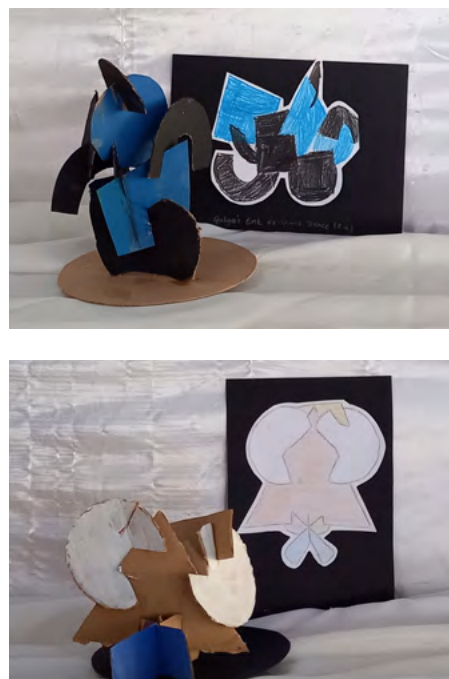
Hogy megtudjam, a szemléltetés melyik formáját alkalmazzák a rajztanárok leggyakrabban instrukciós szemléltetésként, négyféle szemléltetési forma alkalmazási gyakoriságára kérdeztem rá. Ezek a következők voltak: *saját készítésű mintadarab* (4,5,6. kép), *tankönyvi példa, jól sikerült tanulói munka, interneten talált megvalósítás*. A válaszadásnál a „Soha”, a „ritkán: évente 1-2 alkalommal”, a „2-3 havonta”, a „havonta”, a „két-három tanóránként” és a „szinte mindig”

11. kép. A New York kerülethez tartozó South Street Seaport modern szobrai
Forrás: <https://hu.pinterest.com/pin/376895062565615039/>

lehetőségek közül lehetett megjelölni szemléltetési formánként egyet. Így lehetőség volt arra is, hogy mind a négy formát a legmagasabb („szinte mindig”), vagy a legalacsonyabb („soha”) megadható gyakorisággal jelöljék be. Kitöltőnként megkerestem azt a szemléltetési formát, amelyet leggyakrabban alkalmaz a felsoroltak közül, így az összes kitöltőre nézve felállíthattam az egyes szemléltetési formák „népszerűségi” rangsorát. (2. ábra) Azt a négy kitöltőt, aki mindegyik formára a „soha” válaszlehetőséget jelölte be, itt

12-13. kép. Tanulói munkák

nem számítottam. Azokat, akiknél az első helyen több szemléltetési forma szerepelt, minden érintett szemléltetési formához számításba vettem, hogy az arányok a valóságot tükrözzék.

4.1 Az internetről gyűjtött példák népszerűsége az instrukciós szemléltetésben

A megkérdezett rajztanárok többsége (61%) leggyakrabban interneten talált példákkal szemléltet a feladat ismertetésekor. E csoport 54%-a a „szinte mindig” opciót jelölte be. Az internetes példákval szemléltetést preferálók 86,7%-ban legalább havonta teszik ezt meg. Kimondható tehát, hogy az internetes példákat a megkérdezett rajztanárok majd kétharmada előnyben részesíti az instrukciós szemléltetéshez, és hogy ezt a gyakorlatot a többség legalább havonta alkalmazza a rajzórán. (11, 12, 13, 14. kép)

A 23 válaszadó mindegyike, aki a „Soha” válaszlehetőséget jelölte meg, kivétel nélkül igenlő választ adott arra, hogy az óráin van-e lehetősége projektort, vagy okostáblát használni. Az internetes példák használata tehát nem függött attól, hogy az adott tanárnak technikai-
lag volt-e lehetősége projektorral kivetíteni a számítógépen tárolt képeket.

14. kép. Tanulói munkák

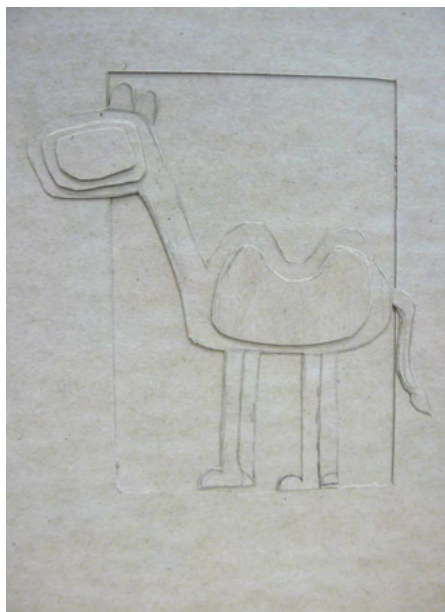
4.2 A jól sikerült tanulói munkákkal történő szemléltetés

A második legnépszerűbb instrukciós szemléltetési forma a jól sikerült tanulói munkák bemutatása volt. Azon kitöltők fele, akik így szemléltetnek leggyakrabban, szinte minden órájukon megteszik ezt.

A magas százalék (58%) azért is érdekes adat, mert a kezdő rajztanárok számára a kellő mennyiségben archivált régebbi tanulói munka hiányában ez a szemléltetési lehetőség még nem nagyon ragadható meg. A „kezdő” rajztanárok korosztálya alig képviseltette magát ebben a kategóriában, ezt a szemléltetési formát preferálóknak csupán 7,8%-a kerül ki az 1-10 éve tanítók közül. Mégis alig maradt el a módszer alkalmazása az internetes példáké mögött, tehát a többiek körében igen népszerű. A válaszadók 65,4% már legalább 20 évet töltött a pályán. Úgy tűnik, a jól sikerült tanulói munkákkal való szemléltetést valószínűbbé teszi, ha a rajztanár már hosszabb ideje a pályán van. Arra következtek, hogy a jól sikerült tanulói munkákkal való szemléltetés pályán eltöltött idővel való népszerűsödése ennek a szemléltetési formának sajátja, mivel az évek során egyre több anyag és tapasztalat gyűlik össze. Motiváció lehet az alkalmazására a feladat megoldhatóságának bizonyítása, amely az érvkategóriáknál is felmerült. (15, 16. kép)

4.3 A szemléltetés formája a tanított korosztálytól relatív független

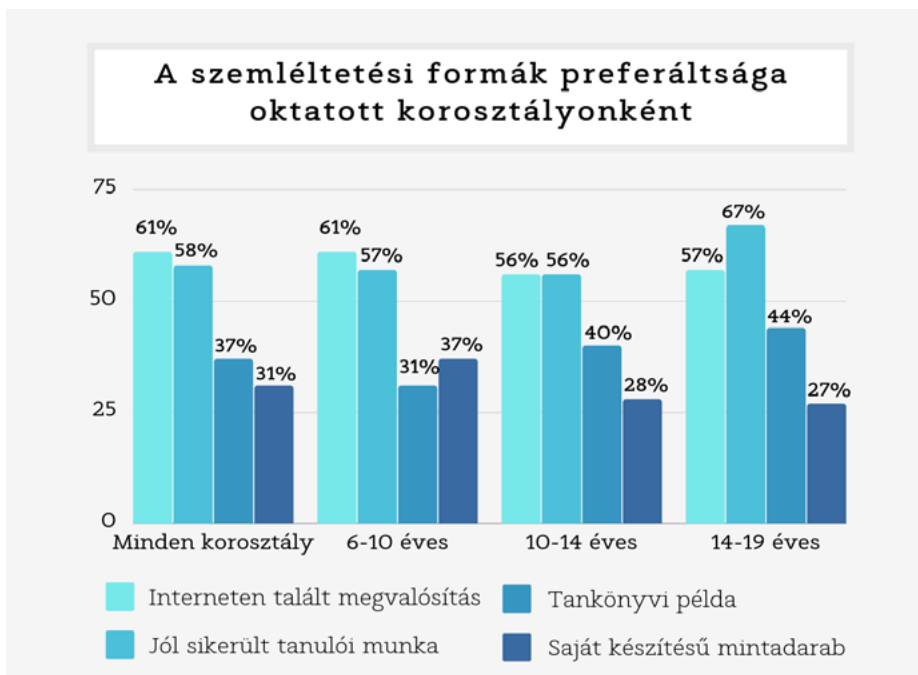
Ha a különféle tanuló korosztályokban alkalmazott szemléltetési formák preferáltságát külön vizsgáltam, az eredmények százalékos arányai nagyfokú hasonlóságot mutattak az általános preferáltság eredményeivel. (2. ábra) Minden tanulói korosztályban magasan kiemelkedik a jól sikerült tanulói munkák és internetes példák bemutatása, míg a tankönyvi példák alkalmazása és a saját maguk által elkészített mintadarab előnyben részesítése sehol sem haladja meg a 44%-ot. (3. ábra)

15. kép. Tanulói munka

16. kép. Tanulói munka

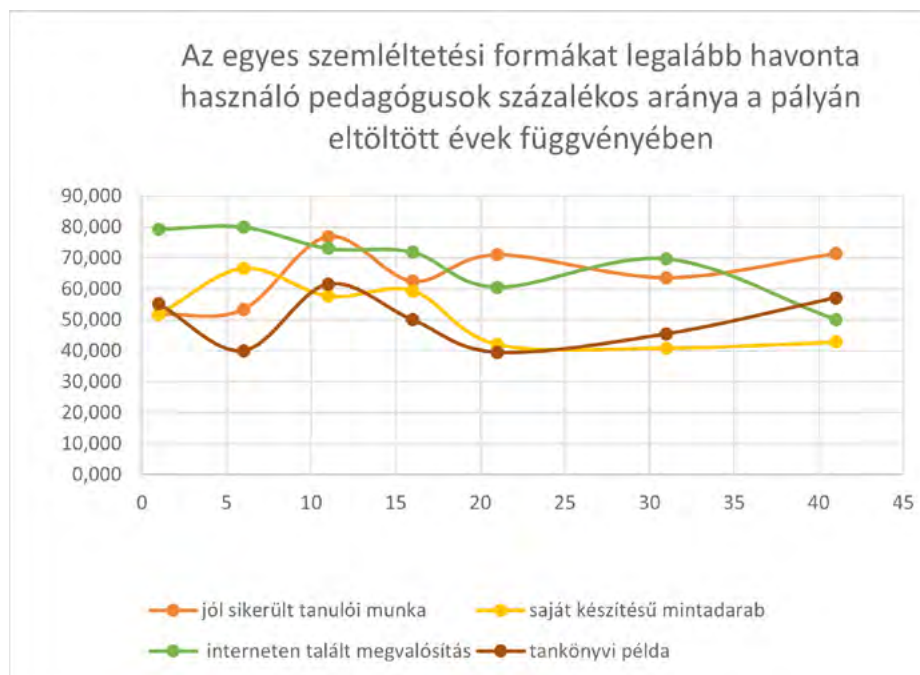
3. ábra. A szemléltetési formák preferáltsága. Forrás: Inges Dorottya 2021.

5. Gyakran használt szemléltetési formák a pályán eltöltött idő függvényében

Hogy pontosabb képet kapjak a gyakran használt szemléltetési típusokról a pályán eltöltött idő függvényében, készítettem egy ki-mutatást, amely az adott szemléltetési típust legalább havonta alkalmazók arányát mutatja, a pályán azonos időt eltöltött összes kitöltő-höz képest. (4. ábra)

A 4. ábrán látszik, hogy az internetes példák alkalmazásának gyakorisága a pályán eltöltött idővel nagyjából csökken, de a fiatalok leggyakrabban az internetet használják szemléltetéshez. Ez magyarázható lehet azzal, hogy a fiatalabb generáció biztosabban mozog az internet világában, mint az idősebbek.

Az internetes példákon kívül a fiatalabb, azaz 0-10 éve pályán lévő kitöltők közel fele alkalmaz legalább

4. ábra. Az egyes szemléltetési formákat legalább havonta alkalmazók aránya az összes, vele azonos ideje tanító kitöltőhöz képest. Forrás: Inges Dorottya 2021

havonta jól sikerült tanulói munkát is, így a korábbi következtetésem, miszerint a kevesebb forrás rendelkezésre állása miatt nem jellemző a pályakezdőkre a tanulói munkák szemléltetesként való használata, megdőlni látszik.

A 20-40 évet a pályán töltött válaszadók között az egyes szemléltetések gyakoriságában egyfajta stagnálás, konstanssá válás figyelhető meg. Ez feltehetőleg nagyrészt a pedagógus tanítási stílusának, jellemző eszköztárának kialakulásával magyarázható.

6. A kérdőív eredményeinek összefoglalása

A kérdőív eredményei alapján megállapítható, hogy a válaszadók körében általános gyakorlat a rajzórán a feladat ismertetésekor illetve közvetlenül az ismertetés után alkalmazott szemléltetés. Az instrukciós szemléltetés vizsgált formái, azaz az internetről származó példák, jól sikerült tanulói munkák, saját készítésű mintadarab, és tankönyvi példák közül az internetről származó példák és a jól sikerült tanulói munkák bemutatása a legnépszerűbb a kitöltők körében. Az instrukciós szemléltetést a kitöltők fele a legmagasabb

megjelölhető gyakorisággal, azaz szinte minden órán alkalmazza, és a megkérdezettek 90%-a hasznosnak tartja. E véleményt képviselők körében a szemléltetés legjellemzőbb célja a megértetés vagy az inspiráció, azonban csak kevesen térnek ki indoklásukban arra, hogy ezt a szemléltetést a tanulói feladat céljától függően tartják hasznosnak vagy kerülendőnek. A válaszadók további 11%-a tünteti fel a másolást, mint általánosan kerülendő veszélyt, ők legtöbbször a másolás megtiltásával igyekeznek kiküszöbölni a problémát. Azok, akik nem tartották hasznosnak a feladat ismertetésekor a szemléltetés bemutatását, kivétel nélkül a példák befolyásoló hatását említették hátrányként, kétharmaduk hivatkozott a fantázia szemléltetés általi blokkolására, a megoldások sablonosságára.

Az eredmények alapján elmondható, hogy a rajztanárok a válaszokban is megjelenő szűk időkeret és a kevés óraszám mellett elérendő hatékonyság céljából (minél több ötletes és helyes megoldás szükséges) alkalmaznak a tanulói feladat ismertetésekor és közben instrukciós szemléltetést.

Köszönöm a kérdőívet kitöltő 220 rajztanárnak, hogy válaszaikkal segítették a munkámat, és köszönöm az SZTE JGYPK rajz-vizuális kultúra tanár szakos hallgatótársaimnak, hogy a tanítási gyakorlataikon készült fotóikat megosztották velem és az olvasókkal.

Hivatkozások

Bereczki, O. E., & Kárpáti, A. (2017). Teachers' beliefs about creativity and its nurture: A systematic review of the recent research literature. *Educational Research Review*. doi:10.1016/j.edurev.2017.10.003

Kárpáti, A. (Szerk.). (2020). *Kézikönyv a vizuális kommunikáció tanításához*. Budapest: MTA-ELTE Vizuális Kultúra Szakmódszertani Kutatócsoport. Forrás: http://vizualiskultura.elte.hu/sites/default/files/announcement/karpati_szerk._2021_vizualis_kommunikacio_moholy_modulok_1.pdf

Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) KIR-STAT 2019/2020. tanév egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány

Löwenfeld, V., & Brittain, W. L. (1964). *Creative and Mental Growth*. New York: The Macmillan Company. Forrás: <https://archive.org/details/creativementalgr00/page/216/mode/2up?view=theater>

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium UNKP-21-2-SZTE-292 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Új Nemzeti Kiválóság Program

INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM